

Jarosław Kardaś

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

0000-0002-1517-6215

**Walka z pandemią COVID-19 na obszarze byłego
ZSRR (casus państw Euroazjatyckiej Unii
Gospodarczej)¹**

***Fighting the COVID-19 pandemic on the former USSR
area (the case of the countries of the Eurasian
Economic Union)***

Abstrakt: Pandemia COVID-19 bardzo mocno dotknęła państwa leżące na obszarze byłego ZSRR. Mało efektywna walka z COVID-19 w regionie poradzieckim wynika nie tylko z problemów wewnętrznych państw leżących na tym obszarze (takich jak np.: niedofinansowanie służby zdrowia), ale także ze słabości struktur integracyjnych, które nie ułatwiają walki z tym biologicznym zagrożeniem. Na potrzeby niniejszego artykułu zostały opracowane dwie hipotezy badawcze. Pierwsza z nich zakłada, że współpraca państw tworzących Euroazjatycką Unię Gospodarczą w zakresie zwalczania pandemii COVID-19 była nieefektywna, ponieważ Federacja Rosyjska (jako państwo o najsilniejszej pozycji w ramach tej struktury) pomagała pozostałym członkom tylko w ramach relacji dwustronnych, a nie poprzez struktury tej organizacji. Druga hipoteza z kolei stwierdza, że mała efektywność działań Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w kwestii zwalczania pandemii doprowadziła do tego, że poszczególne państwa

¹Badania zostały sfinansowane z konkursu pn. „Badania nad COVID-19” ze środków Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

członkowskie na własnych (krajowych) szczeblach musiały opracowywać sposoby walki z koronawirusem.

SŁOWA KLUCZOWE

COVID-19, obszar byłego ZSRR, Euroazjatycka Unia Gospodarcza, Federacja Rosyjska, Armenia, Białoruś, Kazachstan, Kirgistan

Abstract: The COVID-19 pandemic has hit the post-Soviet countries very hard. The largely ineffective fight against COVID-19 in the post-Soviet region is not only a result of internal problems of the countries situated in the area (such as underfunded health services), but also the weakness of integration structures, which do not make the fight against this biological threat any easier. Two research hypotheses were developed for the purpose of this article. The first one assumes that cooperation of the countries forming the Eurasian Economic Union in tackling the COVID-19 pandemic has been ineffective because the Russian Federation (as the country with the strongest position within this structure) has helped the other members only within the framework of bilateral relations, rather than through the structures of this organization. The other hypothesis states that the low effectiveness of the Eurasian Economic Union's efforts to combat the pandemic has led to individual member states having to develop ways to fight coronavirus at their own (national) levels.

KEY WORDS

Coronavirus, Eurasian Economic Union, Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Russian Federation

WSTĘP

Pandemia wirusa COVID-19 dotknęła niemal wszystkie regiony świata. Przed koronawirusem nie uchroniły się zarówno państwa, które mają status mocarstw, jak i te, które nie odgrywają istotnej roli w stosunkach międzynarodowych. To oczywiście pokazało, że żadne z nich nie jest wolne od zagrożeń biologicznych. Władze mniejszych, jak i większych państw

stały przed pytaniem, w jaki sposób ochronić życie i zdrowie swoich obywateli. Pandemia uświadomiła współczesnemu człowiekowi nie tylko to, że globalizacja posiada ciemniejszą stronę, ale także to, że w obliczu tak sporego zagrożenia, niektóre państwa cały czas kierują się własnymi interesami, a nie interesem wspólnotowym. Dobrym przykładem w tym zakresie są działania podejmowane przez państwa tworzące Euroazjatycką Unię Gospodarczą.

Pandemia COVID-19 bardzo mocno dotknęła państwa leżące na obszarze byłego ZSRR. W samej Federacji Rosyjskiej do końca 2020 r. w wyniku pandemii życie straciło więcej osób, aniżeli podczas wojny z Finlandią z lat 1939-1940. Warto jednak zaznaczyć, że realnych ofiar koronawirusa w tym regionie może być znacznie więcej, ponieważ w Rosji oraz w pozostałych republikach poradzieckich na porządku dziennym było (i nadal jest) fałszowanie statystyk w tym zakresie. Znamiennym przypadkiem jest chociażby 4-milionowa Baszkiria (położona w południowej części Rosji), w której w wyniku koronawirusa oficjalnie śmierć poniosło (do początku grudnia) zaledwie 70 osób (Radziwinowicz, 2020). Mało efektywna walka z COVID-19 w regionie poradzieckim wynika nie tylko z problemów wewnętrznych państw leżących na tym obszarze (takich jak np.: niedofinansowanie służby zdrowia), ale także ze słabości struktur integracyjnych, które nie ułatwiają walki z tym biologicznym zagrożeniem. Na potrzeby niniejszego artykułu zostały opracowane dwie hipotezy badawcze. Pierwsza z nich zakłada, że współpraca państw tworzących Euroazjatycką Unię Gospodarczą w zakresie zwalczania pandemii COVID-19 była nieefektywna, ponieważ Federacja Rosyjska (jako państwo o najsilniejszej pozycji w ramach tej struktury) pomagała pozostałym członkom tylko w ramach relacji dwustronnych, a nie poprzez struktury tej organizacji. Pomoc ta wynikała z partykularnych rosyjskich interesów, a nie ze względów solidarnościowych wobec państw poradzieckich. Druga hipoteza z kolei stwierdza, że mała efektywność działań Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w kwestii zwalczania pandemii doprowadziła do tego, że poszczególne państwa członkowskie na własnych (krajowych) szczeblach musiały opracowywać sposoby walki z koronawirusem. W artykule posłużono się metodą instytucjonalno-prawną

oraz metodą ustalenia faktów. Zostały one wykorzystane przy opisie działań, podjętych w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, a także przy charakterystyce restrykcji i obostrzeń wprowadzanych przez władze Armenii, Białorusi, Kazachstanu Kirgistanu oraz Rosji w trakcie pandemii.

EUROAZJATYCKA UNIA GOSPODARCZA – IMITACJA INTEGRACJI NA WZÓR EUROPEJSKI

Euroazjatycka Unia Gospodarcza (EUG) jest projektem integracyjnym obszaru poradzieckiego, który zainicjowany został przez Federację Rosyjską. Obecne rosyjskie władze przykładają ogromną wagę do tej struktury integracyjnej, co widać chociażby po tym, ile miejsca poświęca się temu projektowi w dokumentach doktrynalnych, określających politykę zagraniczną Moskwy. Powstaniu EUG przyświecały trzy główne cele. Struktura ta miała być narzędziem ułatwiającym Rosji wzmacnianie jej wpływów w republikach radzieckich, miała ograniczać rolę państw trzecich w regionie, a także odgrywać znaczącą rolę w polityce wewnętrznej (poprzez pokazywanie, że rosyjskie władze skutecznie odbudowują dawną pozycję Kremla w tej przestrzeni) (Strzelecki, 2016). Do Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oprócz Rosji należą: Armenia, Białoruś, Kazachstan oraz Kirgistan. Warto zaznaczyć, że przed powstaniem EUG Rosja, Białoruś oraz Kazachstan tworzyły Unię Celną (która działała od 2010 r.), a także Wspólną Przestrzeń Gospodarczą (od 2012 r.).

Swoje oficjalne funkcjonowanie Euroazjatycka Unia Gospodarcza rozpoczęła 1 stycznia 2015 r. Wg koncepcji jej twórców, ma ona być odpowiednikiem Unii Europejskiej na obszarze euroazjatyckim. Co więcej, Władimir Putin często podkreśla, że struktura ta jest swoistym pomostem, który ma ułatwiać kontakty gospodarcze Chin z państwami UE. Rosyjskie władze starają się także zaznaczać, że przynależność do EUG nie stanowi zagrożenia dla suwerenności Armenii, Białorusi, Kazachstanu oraz Kirgistanu. Jest to odpowiedź na zarzuty części zachodnich polityków, które są zdania, że Euroazjatycka Unia Gospodarcza jest tworem nawiązującym do czasów ZSRR (Panek, 2015, s. 106).

Organy, które działają w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, są wzorowane na ciałach europejskich. Funkcjonuje bowiem Najwyższa Euroazjatycka Rada Gospodarcza – składająca się z „głów” państw członkowskich, Międzyrządowa Rada Euroazjatycka – zrzeszająca premierów państw członkowskich, Euroazjatycka Komisja Gospodarcza, czy też Sąd Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Struktura ta jednak nigdy nie będzie funkcjonowała na podobnych zasadach jak Unia Europejska. Wynika to z kilku obiektywnych przesłanek, które powodują, że mamy w tym przypadku do czynienia tylko z imitacją integracji. Pierwszą łatwo dostrzegalną różnicą jest to, że w Unii Europejskiej dominuje poszanowanie państwa prawa, a we wszystkich państwach tworzących EUG prawo traktowane jest w sposób instrumentalny. Ma ono służyć przede wszystkim realizacji interesów klasie obecnie rządzącej. Najlepszym tego przykładem są częste zmiany konstytucji, które mają legalizować dalsze sprawowanie władzy przez konkretnych polityków. Kolejną istotną różnicą jest to, że w Unii Europejskiej głos każdego państwa jest równie ważny. W Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej dominującą rolę odgrywa Federacja Rosyjska i to ona bardzo często narzuca pewne rozwiązania, które są korzystne z punktu widzenia jej interesów, a nie państw tworzących tę strukturę. EUG ma wzmacniać sieć dwustronnych powiązań gospodarczych państw z Moskwą, a nie pomiędzy poszczególnymi jej członkami. Na słabość tej struktury integracyjnej wpływ ma także to, że każde z państw przynależących do niej ma różny potencjał gospodarczy.

DZIAŁANIA EUROAZJATYCKIEJ UNII GOSPODARCZEJ WOBEC PANDEMII COVID-19

Jedną z pierwszych decyzji w zakresie walki z koronawirusem w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej podjęto 16 marca 2020 r. Wtedy to postanowiono, że zniesione zostaną opłaty celne na towary, które importowane są w celu zapobiegania rozprzestrzeniania się koronawirusa w państwach tworzących EUG. Dotyczyło to przede wszystkim środków ochrony indywidualnej, środków dezynfekujących, a także niektórych rodzajów sprzętu medycznego i materiałów medycznych. 24 marca

wprowadzono z kolei tymczasowy zakaz eksportu środków ochrony indywidualnej, środków dezynfekujących, wyrobów medycznych i innych materiałów potrzebnych do walki z koronawirusem z państw Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej. Dotyczyło to m.in. masek, respiratorów, filtrów wykorzystywanych do ochrony dróg oddechowych, okularów, bandaży, środków dezynfekujących czy rękawic. Z kolei 25 marca państwa członkowskie zobowiązały się do wymiany informacji i konsultacji na temat wewnętrznych aktów prawnych, dotyczących walki z koronawirusem. Oprócz tego, członkowie Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej mieli koordynować działania organów mających kompetencje w zakresie ochrony zdrowia oraz tych odpowiedzialnych za sferę sanitarno-epidemiologiczną. Postanowiono również, że w momencie, gdy któreś z państw członkowskich nie będzie miało wystarczającej ilości sprzętu medycznego do walki z pandemią, to pozostali członkowie zorganizują odpowiednie dostawy do tego kraju (Obozop, 2020). 10 kwietnia 2021 r. Euroazjatycka Rada Międzyrządowa przyjęła zarządzenie dotyczące działań wspólnoty, które miały stabilizować sytuację gospodarczą w państwach członkowskich. Opracowany przez Komisję program pomocowy miał na celu zminimalizować konsekwencje dla biznesu, podtrzymać zatrudnienie w najbardziej newralgicznych branżach, a także zapewnić stabilność systemom finansowym w państwach członkowskich (Obozop, 2020).

Od 1 października 2020 r. przestał obowiązywać zakaz eksportu niektórych rodzajów środków ochrony indywidualnej, środków ochronnych i dezynfekujących, wyrobów i materiałów medycznych z krajów Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, który wprowadzony został wiosną 2020 r. 1 października w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej podjęto też kolejną ważną decyzję. Postanowiono, że bezcłowy reżim importu na terytorium EUG poszczególnych komponentów i materiałów potrzebnych do produkcji leków i środków dezynfekujących, a także respiratorów, okularów ochronnych, rękawic gumowych oraz innego rodzaju sprzętu medycznego, zostanie przedłużony do 31 marca 2021 r. (Obozop, 2020).

Patrząc na działania Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej wobec pandemii COVID-19 można wysnuć tezę, że są one nieskuteczne i nie przyczyniają się do rozwijania współpracy pomiędzy jej członkami. Wpływ na to ma chociażby fakt, że samej Rosji od kilku lat zależało głównie na

integracji politycznej, a nie na zacieśnianiu relacji gospodarczych, o które zabiegali inni członkowie tej organizacji (Legieć, 2020a). Widać to chociażby po działaniach podjętych po decyzji dotyczącej zakazu eksportu urządzeń medycznych, odzieży ochronnej oraz środków czyszczących i dezynfekcyjnych do innych państw. Decyzja ta nie była respektowana przez Federację Rosyjską, czego przykładem jest sytuacja, jaka miała miejsce na początku pandemii w Kirgistanie. W tej republice występował spory deficyt środków medycznych, co niestety skutkowało śmiercią wielu osób z personelu medycznego. Władze tego państwa wystosowały oficjalną prośbę do Federacji Rosyjskiej, aby ta wsparła Kirgistan i przysłała sprzęt potrzebny do walki z pandemią. Rosja jednak w tym czasie zdecydowała się wysłać sprzęt medyczny nie do Kirgistanu, a do Stanów Zjednoczonych. Rosjanie tłumaczyli, że sprzęt został wysłany do Nowego Jorku w ramach tzw. zwykłej pomocy humanitarnej (która była wyłączona z decyzji podjętej przez Komisję), jednak przedstawiciele amerykańskiego Departamentu Stanu oficjalnie przyznawali, że stronie rosyjskiej za tę dostawę zapłacono (Tydzień, 2020). Warto zaznaczyć, że Rosjanie swój sprzęt, a także personel medyczny do walki z pandemią, wysłali także do innych państw zachodnich, np. do Włoch (Sakwa, 2020). Rosyjskie władze liczyły, że poprzez taką postawę uda się zyskać przychylność niektórych zachodnich państw, a co za tym idzie, łatwiejsze będzie zniesienie sankcji nałożonych na Rosję po aneksji Krymu (Legucka, 2020).

31 marca Międzyrządowa Rada Euroazjatycka podjęła decyzję w kwestii bezpieczeństwa żywnościowego. Państwa członkowskie tymczasowo miały powstrzymać się od eksportu produktów żywnościowych do innych państw. Wielu analityków skłania się ku tezie, że decyzja ta była *de facto* wspólnotowym powieleniem postanowień poszczególnych państw członkowskich. Widać to bardzo wyraźnie, gdy spojrzymy na działania rosyjskiego rządu w tej sprawie. W połowie marca rosyjskie władze zabroniły sprzedaży przetworzonych produktów zbożowych do innych państw. Bardzo podobną decyzję kilka dni później podjął Kazachstan. Co ważne, przy podejmowaniu takich decyzji nie uwzględniono trudnych sytuacji zbożowych w dwóch innych państwach wspólnoty. Zarówno Armenia, jak i Kirgistan to kraje, których własne zasoby w tym zakresie są niewystarczające i muszą one opierać się na dostawach z zagranicy.

Armenia jest w stanie zaspokoić (z własnych zasobów) 1/3 ogólnego zapotrzebowania na zboże, a Kirgistan około połowy.

Federacja Rosyjska podejmowała (i podejmuje nadal) pewne działania, które mają na celu pomoc państwom z przestrzeni poradzieckiej w walce z koronawirusem w ramach relacji bilateralnych. Przykładem tego była decyzja z 12 marca 2020 r. o wysłaniu 100 tys. testów na COVID-19 do 13 państw. Wśród nich znalazły się m.in.: Armenia, Azerbejdżan, Białoruś, Kazachstan, Tadżykistan oraz Turkmenistan. Była to bardzo ważna inicjatywa, ponieważ pozwoliła na wykrywanie kolejnych przypadków choroby w tych państwach. Pomoc ta była jednak realizowana nie w ramach Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, a w ramach stosunków dwustronnych. Jej głównym celem było umacnianie pozycji i wpływów rosyjskich w poradzieckiej przestrzeni.

Kolejnym działaniem (które wpisuje się w rosyjską strategię opierania polityki zagranicznej o relacje bilateralne) była propozycja pomocowa wystosowana wobec Kazachstanu. Na początku lipca rosyjski premier Michaił Miszustin, w trakcie rozmowy telefonicznej z szefem rządu Kazachstanu Askarem Maminem, wyraził gotowość udzielenia wsparcia Kazachstanowi w walce z koronawirusem. Strona kazachska zamieściła informację, że Rosjanie gotowi są wysłać testy na koronawirusa, leki, a także ekspertów, którzy mogliby pomagać przy budowie szpitali chorób zakaźnych (*Kazachstan*, 2020).

DZIAŁANIA PAŃSTW TWORZĄCYCH EUROAZJATYCKĄ UNIE GOSPODARCZĄ WOBEC PANDEMII COVID-19

Mała efektywność działań Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej w kwestii zwalczania pandemii doprowadziła do tego, że poszczególne państwa członkowskie na krajowych szczeblach opracowywały sposoby walki z koronawirusem (Karaganov, Suslov, 2020). Poniższy opis jest zestawieniem najważniejszych decyzji, jakie podjęte zostały w pierwszej oraz w drugiej fazie pandemii w 2020 r. w Armenii, na Białorusi, w Kazachstanie, w Kirgistanie oraz w samej Federacji Rosyjskiej.

ARMENIA

Do początku stycznia 2021 r. w Armenii na COVID-19 zachorowało 162 tys. osób. Łączny bilans ofiar śmiertelnych pandemii w pierwszym miesiącu nowego roku wynosił 2929 osób. Pierwszy przypadek śmierci spowodowanej wirusem odnotowano 26 marca 2020 r. Koronawirus dotknął Armenię w większym stopniu niż Gruzję i Azerbejdżan. Widać to wyraźnie, gdy przyjrzymy się liczbie zakażonych, w stosunku do ogólnej liczby ludności wszystkich trzech państw Kaukazu Południowego (Górecki, 2020). Pierwszą osobą zarażoną wirusem był niespełna 30-letni mężczyzna, który 28 lutego 2020 r. przyleciał do Armenii z Teheranu. Początkowo największym ogniskiem zakażenia było miasto Wagharszapat (hist. Eczmiadzyn). Jest to stolica Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego. Najtrudniejsza sytuacja pod względem epidemiologicznym wystąpiła jednak w październiku i listopadzie 2020 r. Wtedy to obserwowano rekordowe przyrosty nowych przypadków koronawirusa. Największą dobową liczbę nowych zakażeń odnotowano 7 listopada. Wówczas jednego dnia na COVID-19 zachorowało 2 476 osób.

W Armenii od 16 marca na terenie całego kraju został wprowadzony stan wyjątkowy. Decyzja ta została podjęta po długich konsultacjach rządu z innymi instytucjami państwowymi. Wprowadzenie stanu wyjątkowego wpłynęło na zawieszenie kampanii związanej z referendum konstytucyjnym, które miało odbyć się w maju (Legieć, 2020b). Ogół działań wobec epidemii koronawirusa koordynował specjalnie utworzony urząd Komendantury. W celu przeciwdziałania rozprzestrzenianiu się wirusa, zarówno w ramach stanu wyjątkowego, jak i w ramach wcześniejszych działań, rząd Nikoli Paszyniana zdecydował o wielu ograniczeniach. Podjęto decyzję o zamknięciu dla ruchu osobowego granic na północy oraz na południu kraju (czyli z Gruzją oraz Iranem). Zawieszono również połączenia lotnicze. W czasie trwania pierwszej fali pandemii wprowadzono także spore ograniczenia w zakresie zgromadzeń. Zakazano organizowania różnych wydarzeń, w których uczestniczyłoby więcej niż 20 osób. Zamknięto placówki edukacyjne oraz galerie handlowe. Otwarte pozostały tylko sklepy spożywcze, apteki oraz banki. Zawieszono zostały wszystkie środki transportu publicznego z wyjątkiem

pociągów. Ograniczone było również wychodzenie z domu. Ruch na ulicach był monitorowany, a każda osoba, która chciała wyjść z domu, musiała posiadać specjalnie wypełniony formularz. Trzeba było w nim podać swój adres zamieszkania i powód wyjścia z domu. Seniorzy (osoby powyżej 65. roku życia) mogli dokonywać zakupów w godzinach 10:00-12:00. Co ważne, ograniczenia dotyczyły także sfery religijnej. Wszelkie nabożeństwa w świątyniach odbywały się bez udziału ludzi. Decyzję tę poparł również Katolikos Wszystkich Ormian Garegin II. Nieczynne pozostały również kina, puby, obiekty sportowe. Uruchomiono program kształcenia na odległość. Od momentu wprowadzenia stanu wyjątkowego, lekcje transmitowane były w telewizji publicznej.

Jeśli chodzi o działania rządu, które mogą wzbudzać sporo kontrowersji, to w czasie stanu wyjątkowego uruchomiono system śledzenia rozmów telefonicznych. Informacje uzyskane od operatorów sieci komórkowych miały być porównywane z listami osób, które miały kontakt z chorymi. Miało to pozwolić na szybkie wykrycie potencjalnie zarażonych. Nad tym, czy dane po ustaniu czasu wyjątkowego były usunięte, czuwała specjalna komisja oraz przedstawiciele poszczególnych ugrupowań zasiadających w Zgromadzeniu Narodowym.

W trakcie pandemii COVID-19 Ministerstwo Finansów Armenii utworzyło specjalny rachunek, na którym zbierane były fundusze do walki z epidemią. Środki zostały przeznaczone m.in. na: premie dla personelu medycznego, wyposażenie i sprzęt medyczny, żywność oraz inne artykuły pierwszej potrzeby dla grup wysokiego ryzyka. Ponadto rząd w Armenii opracował kilka programów pomocowych dla wszystkich tych, którzy ponieśli spore straty w związku z epidemią. Ludzie, którzy stracili pracę w okresie od 13 marca do 30 marca otrzymali jednorazową zapomogę w wysokości miesięcznej płacy minimalnej (około 137 dolarów amerykańskich). Oprócz tego, stworzono również program pomocy dla kobiet w ciąży (dostały one jednorazową zapomogę w wysokości 200 dolarów amerykańskich) oraz dla wszystkich osób, które pracowały w branży handlowej, gastronomicznej, turystycznej, hotelarskiej oraz fryzjerskiej (otrzymali oni 50% swojego dotychczasowego miesięcznego wynagrodzenia). Osoby, które w czasie stanu wyjątkowego nie mogły płacić

rachunków, nie zostały odcięte od usług komunalnych (*Koronawirus: aktualna*, 2020).

BIAŁORUŚ

Białoruskie władze przez długi okres nie podejmowały żadnych działań przeciwko pandemii COVID-19. Mimo, że pierwszy przypadek zarażenia wirusem odnotowano na Białorusi już 27 lutego 2020 r., to jednak Alaksandr Łukaszenka konsekwentnie bagatelizował to zagrożenie. W wielu swoich wypowiedziach stwierdzał, że działania podejmowane przez inne europejskie państwa są efektem nadmiernej paniki, której on sam nie zamierza się poddawać. Podczas pierwszej fali pandemii nie zdecydowano się również na zamknięcie granic (Kłysiński, 2020). Działania te były celowe, ponieważ obawiano się, że zamrożenie różnych branż gospodarczych może doprowadzić do niewydolności ekonomicznej państwa. Przewidywano, że zapaść gospodarcza doprowadziłaby do ogromnych protestów społecznych, które mogłyby pozbawić Alaksandra Łukaszenkę władzy. Dlatego też w pierwszych miesiącach pandemii nie zamknięto ani szkół, ani sklepów (*Białoruś*, 2020). Nie zawieszono nawet zawodów sportowych, czego najlepszym przykładem było rozgrywanie meczów pierwszej ligi piłkarskiej w czasie, gdy w całej Europie rozgrywki były wstrzymane. Gdy pojawiały się coraz to nowe przypadki zakażeń, władze zalecały stosowanie dystansu społecznego oraz zachęcały osoby starsze do pozostawania w domach. Wprowadzono również pewne niewielkie ograniczenia w gastronomii, jednak nie dotyczyły one zamknięcia tej branży (zalecano, aby restauratorzy utrzymywali 1,5 metrowe odległości pomiędzy stolikami). Przyjęcie takiej strategii walki z koronawirusem wynikało też z samej politycznej kalkulacji. Łukaszenka, mając w perspektywie kilku najbliższych miesięcy wybory prezydenckie, zdecydował się budować wizerunek polityka, który panuje nad epidemią i ogranicza liczbę nowych zakażeń (Kłysiński, 2020). Taka postawa białoruskich władz mocno zaniepokoiła Światową Organizację Zdrowia. 21 kwietnia WHO zaapelowało do rządu w Mińsku, aby odwołano wszystkie masowe imprezy w kraju, a także by wprowadzono system zdalnego nauczania i restrykcje w zakresie przemieszczania się ludzi. Dotyczyć to

miało osób zaliczanych do grupy ryzyka. WHO dostrzegła również, że reżim Alaksandra Łukaszenki celowo nie mówi ludności o zagrożeniu, dlatego też w apelu wyraźnie zaznaczono, że białoruskie władze powinny transparentnie i regularnie informować społeczeństwo o skali pandemii. Wszystkie te zalecenia i rekomendacje zostały jednak przez białoruskie władze zlekceważone, co doprowadziło do sytuacji, w której przestano już kontrolować pandemię (*Białoruś*, 2020). W czasie pierwszej fali (w kwietniu i maju), wg oficjalnych danych, dobowy przyrost zakażonych wahał się w przedziale 800-1000 osób, a już pod koniec roku liczby te oscyływały w granicach 1700-1940 osób. Do stycznia 2021 r. koronawirusem na Białorusi zaraziło się 222 tys. ludzi, z czego 1564 zmarło. Są to tylko oficjalne dane, a więc realna skala zarażeń, a także zgonów, jest z pewnością dużo większa. Warto jednak zaznaczyć, że zgodnie ze stanowiskiem Alaksandra Łukaszenki wszystkie te zgony nie są efektem koronawirusa, a występowaniem chorób współistniejących u zakażonych osób. Taka postawa białoruskich władz, wraz z rozprzestrzenianiem się informacji na temat pandemii na portalach internetowych oraz w mediach społecznościowych, doprowadziły do dużego niezadowolenia u wielu grup społecznych (Kłysiński, Żochowski, 2020). Czynniki ten odegrał niezwykle istotną rolę przy masowych protestach, jakie prowadzone były po oficjalnych wynikach wyborów prezydenckich na Białorusi w sierpniu 2020 r. (Żochowski, 2020).

KAZACHSTAN

Pierwsze przypadki koronawirusa w Kazachstanie odnotowano 13 marca 2020 r. (*Kazachstan: pracownicy*, 2020). Kazachstan był także pierwszym państwem (spośród wszystkich centralno-azjatyckich republik), w którym odnotowano zgon, wynikający z zakażenia (miało to miejsce 28 marca 2020 r.) (*Pierwsza*, 2020). Do początku stycznia 2021 r. w Kazachstanie odnotowano 215 tys. zakażeń i 2887 zgonów. Skala zakażeń, a także ofiar epidemii, z pewnością była (i nadal jest) dużo większa, ponieważ w pierwszych miesiącach pandemii w oficjalnych statystykach (podobnie jak w Kirgistanie) nie uwzględniano osób, które chorowały i

zmarły na zapalenie płuc. Dopiero od 1 sierpnia zaczęto podawać statystyki, które łączyły nowe zakażenia koronawirusem i zapalenie płuc (*Epidemia*, 2020).

W związku z epidemią koronawirusa w Kazachstanie wprowadzono 16 marca 2020 r. stan wyjątkowy. W trakcie jego trwania (do 11 maja) nie działały centra handlowe, funkcjonowała nauka zdalna i nie można było organizować imprez masowych na terenie całego kraju. Od 28 marca można było opuszczać swoje domy tylko w celu zrobienia zakupów albo wyjścia do pracy (*Pierwsza*, 2020). Warto jednak zaznaczyć, że po zniesieniu stanu wyjątkowego przestały obowiązywać niemal wszystkie restrykcje. Doprowadziło to do tego, że już w czerwcu Kazachstan musiał zmagać się z drugą falą epidemii (*Kazachstan powraca*, 2020). Niemal z dnia na dzień obserwowano skokowe przyrosty zakażeń koronawirusem. Np. 9 lipca odnotowano prawie 2 tys. nowych przypadków zachorowań, a w czerwcu dobowy przyrost oscylował w granicach od 300 do 600 przypadków. Wtedy to prezydent Kassym-Żomart Tokajew zalecił Państwowej Komisji ds. Zapobiegania i Kontroli Zakażeń Koronawirusem stworzyć (w bardzo krótkim czasie) plan restrykcji, wzorowanych na tych, jakie wprowadzone zostały podczas pierwszego lockdownu. Co ważne, wg Tokajewa do wzrostu liczby zakażeń doprowadziły nieodpowiedzialne zachowania samych obywateli, którzy nie utrzymywali dystansu społecznego. Nowe stare restrykcje, które zostały wprowadzone na początku lipca, dotyczyły głównie sfery transportowej (zakazano korzystania z transportu publicznego pomiędzy poszczególnymi regionami, ograniczono również komunikację w miastach) oraz usługowej (zamknięto np. salony kosmetyczne, salony fryzjerskie, siłownie, kluby fitness, baseny). Mieszkańcy Kazachstanu nie mogli także korzystać z plaż, parków wodnych czy placówek kulturalnych (takich jak np. muzea).

Prezydent Kazachstanu Kassym-Żomart Tokajew, w wystosowanym pod koniec kwietnia specjalnym oświadczeniu zaznaczył, że wprowadzenie stanu wyjątkowego było konieczne z punktu widzenia ochrony zdrowia obywateli. Stwierdził on również, że kazachskie władze wesprą rodzimą gospodarkę. Dotyczyć to miało w dużej mierze usług, które najbardziej ucierpiały w trakcie pandemii w Kazachstanie (*COVID-19 and*, 2020, s. 11). Pomoc ta miała się przejawiać m.in. w ulgach podatkowych dla firm i

indywidualnych przedsiębiorców, odroczeniu spłaty kredytów i pożyczek, a także dofinansowaniu gospodarstw rolnych (Kostyńska, 2020). Receptą kazachskich władz na spowolnienie gospodarcze, które było pokłosiem wprowadzonych restrykcji, jest program inwestycji publicznych i drogowych. Program zakłada budowę 13 szpitali zakaźnych, 80 placówek oświatowych, 60 obiektów związanych z szeroko pojętą ochroną zdrowia, kulturą, sportem i turystyką. Oprócz tego władze Kazachstanu chcą rozwijać inwestycje drogowe. Do rozwoju inwestycji drogowych ma przyczynić się projekt „Nurły Żoł”, który ma być realizowany w okresie 2020-2025. Wprowadzenie tego programu ma przyczynić się do wybudowania bądź zmodernizowania 4 tys. dróg w kraju. Ma on również mieć istotne znaczenie w walce z bezrobociem, ponieważ pracę przy tworzeniu i modernizowaniu infrastruktury transportowej ma znaleźć ponad 200 tys. osób (*Kazachstan inwestycjami*, 2020).

KIRGISTAN

Pierwsze trzy przypadki zachorowań w tej republice odnotowano 18 marca 2020 r., po powrocie osób z pielgrzymki do Arabii Saudyjskiej. Co ciekawe, pierwszy oficjalny zgon, wynikający z zakażenia koronawirusem, odnotowano 2 kwietnia 2020 r. Do początku stycznia 2021 r., wg oficjalnych danych, w Kirgistanie odnotowano nieco ponad 83 tys. przypadków zakażenia i niewiele ponad 1300 zgonów. Są to z pewnością zaniżone dane, co niejako zostało potwierdzone w raporcie międzyresortowej Komisji ds. Badania Dystrybucji Pomocy Humanitarnej. W raporcie stwierdzono, że Ministerstwo Zdrowia celowo zaniżało statystyki, ukazujące skalę pandemii w tym państwie. Dotyczyło to zwłaszcza liczby zgonów spowodowanych COVID-19 wśród personelu medycznego (*Kirgistan*, 2021). Co ważne, Ministerstwo Zdrowia w 2020 r., tworząc statystyki dotyczące ofiar śmiertelnych pandemii, nie zaliczało do nich zgonów wywołanych zapaleniem płuc (*Ukryta*, 2020).

Kirgiskie władze już w połowie marca podjęły pierwsze decyzje, które miały ograniczyć transmisję wirusa na terenie państwa. 16 marca zamknięto wszystkie szkoły, a także uczelnie wyższe, a dzień później zakazano masowych zgromadzeń, w których uczestniczyłoby więcej niż 50

osób. 19 marca podjęto również decyzję o tym, aby czasowo zamknąć granice tego państwa (*Временный*, 2020). W Kirgistanie podczas pierwszej fali pandemii na terenie całego kraju został wprowadzony stan sytuacji nadzwyczajnej. 24 marca 2020 r. prezydent Sooronbaj Dżeenbekow skierował do Rady Najwyższej ustawę o wprowadzeniu stanu wyjątkowego w kilku miastach (Biszkeku, Osz i Dżalalabadu) oraz w trzech okręgach. Stan wyjątkowy pierwotnie miał trwać do 15 kwietnia (*B*, 2020). W Biszkeku zdecydowano się zarządzić godzinę policyjną (od 20:00 do 7:00), a także wprowadzono spore ograniczenia w przemieszczaniu się osób (*Koronawirus w*, 2020). Zabronione było poruszanie się po stolicy prywatnym transportem (z tego obostrzenia wyłączone były m.in. osoby udające się do zakładów pracy, które widniały na specjalnej liście, stworzonej przez komendanta Biszkeku). Pod koniec marca podjęto decyzję odnośnie zdalnego nauczania w Kirgistanie. Od 8 kwietnia miało się ono odbywać za pomocą dwóch kanałów telewizyjnych (osobno dla dzieci z klas 1-4 oraz przedszkolaków oraz osobno dla uczniów z klas 5-11). Do nauczania zdalnego w dwóch językach (w języku rosyjskim oraz kirgiskim) zostało zaangażowanych ponad 200 nauczycieli (*Билим*, 2020).

Pandemia COVID-19 odcisnęła też istotne piętno na życiu politycznym Kirgistanu. Już w kwietniu dwaj członkowie rządu (wicepremier oraz minister zdrowia) zostali odwołani ze swoich stanowisk ze względu na to, że doprowadzili do sytuacji, w której koronawirus rozprzestrzenił się po całym kraju (*Вице-премьер-министр*, 2020). Jesienią 2020 r. w Kirgistanie przeprowadzono wybory parlamentarne, po których wybuchły protesty społeczne. Doprowadziły one do ustąpienia ze stanowiska dotychczasowego prezydenta Sooronbaja Dżeenbekowa. Władza, na mocy tymczasowej decyzji parlamentu, została oddana w ręce uwolnionego z więzienia opozycyjnego polityka Sadyrowa Dżaparowa (Marszewski, 2021). Inicjatorami protestów były opozycyjne ugrupowania, które nie przekroczyły 7% progu wyborczego (Marszewski, 2020). Trzeba jednak zaznaczyć, że sytuacja wewnętrzna w Kirgistanie stanowiła dobre podłoże do wybuchu protestów. Restrykcje związane z pandemią (zarówno te wprowadzone przez lokalne władze, jak i te wprowadzone przez Federację Rosyjską) doprowadziły do pogorszenia sytuacji ekonomicznej miejscowej ludności. To one przyczyniły się do pauperyzacji mieszkańców

tej republiki. Zamknięcie rosyjskiego rynku pracy dla migrantów ekonomicznych z Azji Centralnej doprowadziło do spadku wartości zagranicznych przekazów pieniężnych w Kirgistanie (Legieć, 2020a). Pracownicy z tego regionu (w tym także z Kirgistanu), którzy w Rosji często byli zatrudnieni nielegalnie albo na korzystnych dla pracodawców warunkach, zostali zmuszeni do powrotu do swoich krajów. Przełożyło się to na wewnętrzne rynki pracy, zwłaszcza statystyki bezrobocia. Działania władzy państwowej podczas pandemii były nisko oceniane przez mieszkańców tej centralno-azjatyckiej republiki (Marszewski, 2020). Co ciekawe, w państwie tym stworzono specjalną pocztę internetową, na którą to obywatele mogli przysyłać swoje skargi, dotyczące działań administracji państwowej w czasie pandemii. Wydarzenia z jesieni 2020 r. doprowadziły do przedterminowych wyborów prezydenckich, które zostały połączone z referendum dotyczącym kształtu systemu politycznego. W wyniku tego głosowania nowym prezydentem został Sadyr Dżaparow, który otrzymał prawie 80% głosów.

Kirgiskie władze na początku kwietnia 2020 r. ogłosiły także program antykryzysowy, który miał zniwelować negatywne skutki koronawirusa dla gospodarki. Wprowadzał on ulgi dla przedsiębiorców (na trzy miesiące w zakresie podatków, opłat socjalnych oraz usług komunalnych), a także miał zapewniać środki finansowe dla firm, które poniosły największe straty podczas pandemii. Członkowie rządu zaznaczali, że nie zostaną jednak zniesione wszystkie opłaty komunalne. Warto jednak zauważyć, że Kirgistan otrzymał pewną pomoc międzynarodową w czasie pandemii. Do 9 kwietnia państwo to otrzymało 120 mln dolarów od Międzynarodowego Funduszu Walutowego, a także około 550 tysięcy dolarów od niemieckiego rządu. Kirgistan otrzymał również wsparcie od Islamskiego Banku Rozwoju (około 11 milionów dolarów) oraz od Azjatyckiego Banku Rozwoju (około 200 tysięcy dolarów).

FEDERACJA ROSYJSKA

Pierwsze dwa przypadki koronawirusa w Rosji odnotowano już pod koniec stycznia 2020 r. Zdiagnozowano go u dwóch osób pochodzących z Chin. Od marca epidemia zaczęła rozprzestrzeniać się po całym kraju w

bardzo szybkim tempie. Wynikało to z szeregu czynników natury zewnętrznej oraz wewnętrznej. Na początku epidemii do wzrostu liczby zachorowań z pewnością przyczyniły się powroty Rosjan z państw europejskich (takich jak Niemcy czy Włochy), natomiast w kolejnych miesiącach ogromną rolę w tym zakresie odegrało nieprzestrzeganie dystansu społecznego (Legucka, 2020). Ponadto sporym problemem w walce z pandemią była (i nadal jest) niewydolna służba zdrowia, zwłaszcza na rosyjskiej prowincji. Analizując rozprzestrzenianie się wirusa w Federacji Rosyjskiej łatwo zauważyć, że od połowy marca, w ciągu zaledwie 10 dni, liczba zakażonych zwiększyła się dziesięciokrotnie (z 63 do 658). Było to spowodowane m.in. powrotem do kraju Rosjan z objętych epidemią państw Europy Zachodniej. Pod koniec 2020 r. pandemia jeszcze bardziej przyspieszyła (Rogoża, 2020). Szczególnie trudny okazał się miesiąc grudzień, w którym to odnotowano rekordowe przyrosty nowych zachorowań. Najwięcej z nich odnotowano 24 grudnia, kiedy pojawiło się prawie 30 tys. nowych przypadków COVID-19.

Mimo dużego wzrostu liczby chorych, restrykcje w związku z pandemią COVID-19 wprowadzano w Rosji stopniowo i dość powolnie. Pierwsze działania, które miały na celu zatrzymanie transmisji wirusa, dotyczyły izolacji osób, które przybywały z państw mocno dotkniętych pandemią w lutym 2020 r. Starano się izolować przede wszystkim osoby, które przebywały w Chinach, w Iranie, a także w państwach europejskich. Następnym krokiem była decyzja o zamknięciu granic Rosji dla obcokrajowców. Do własnych obywateli wystosowano apel, aby unikali większych zgromadzeń i aby ograniczali wychodzenie z domów. Dopiero 16 marca władze zdecydowały się na zamknięcie placówek kultury (takich jak muzea czy teatry) (Wiśniewska, 2020). Kolejnym przykładem na powolne wprowadzanie obostrzeń były działania w sferze edukacji. Decyzję o zamknięciu szkół podjęto dopiero po 52 dniach od odnotowania pierwszego zachorowania na COVID-19. Biorąc pod uwagę inne państwa (zwłaszcza europejskie), decyzję tę podjęto stosunkowo późno. Rosyjskie władze, chcąc jednak ograniczyć rozprzestrzenianie się pandemii, wypłacały obywatelom wynagrodzenia, mimo ustanowienia (do końca kwietnia 2020 r.) dni wolnych od pracy. Postanowiono również, aby to władze poszczególnych regionów miały decydować o skali restrykcji wobec

obywateli. Jak się potem okazało, w czasie pierwszej fali pandemii, w 80 z 85 podmiotach tworzących Federację Rosyjską zarządzono całkowitą samoizolację. Doprowadziło to do tego, że seniorzy (osoby powyżej 65 lat) nie mogli wychodzić na zewnątrz, a pozostałe osoby mogły przebywać tylko w odległości 100 metrów od swoich mieszkań. Nad przestrzeganiem tych obostrzeń czuwało wiele rosyjskich służb, m.in. Gwardia Narodowa oraz OMON (Benedyczak, 2020). Pod koniec marca 2020 r. Duma Państwowa uchwaliła prawo, które ustanawiało wysokie kary za złamanie zasad sanitarnych. Każdy chory na COVID-19, który poprzez swoje nieodpowiedzialne zachowanie doprowadziłby do zarażenia sporej liczby osób, mógł zostać ukarany grzywną do miliona rubli lub trafić do więzienia na trzy lata. Jeśli w wyniku takiego zarażenia zmarłaby jedna osoba, to „roznoszącemu” koronawirusa groziłoby pięć lat więzienia, a w sytuacji, w której zmarłyby dwie osoby, to nawet siedem lat kolonii karnej (Kułakowski, 2020).

Federacja Rosyjska była pierwszym państwem, w którym oficjalnie ogłoszono powstanie szczepionki przeciwko koronawirusowi. Rosyjski prezydent poinformował o tym fakcie już na początku sierpnia, a oficjalna rejestracja szczepionki nastąpiła 11 sierpnia 2020 r. Rosja była kolejnym po Stanach Zjednoczonych, Chinach oraz Wielkiej Brytanii państwem, które wzięło udział w swoistej międzynarodowej rywalizacji o to, kto pierwszy osiągnie sukces na tej płaszczyźnie. Uważano, że wynalezienie szczepionki może przysporzyć wiele korzyści nie tylko gospodarczych, ale i politycznych. Warto też zaznaczyć, że w Federacji Rosyjskiej cały ciężar badań w tym zakresie prowadziły głównie instytuty państwowe, a nie prywatne koncerny medyczne (Benedyczak, Zaręba, 2020). Z kolei w kontekście relacji międzynarodowych ważnym działaniem były kampanie dezinformacyjne, które prowadziła (i nadal prowadzi) Federacja Rosyjska. Dobrym tego przykładem było szerzenie informacji o rzekomej blokadzie, jaką Polska zorganizowała, by uniemożliwić przelot samolotu transportującego pomoc medyczną dla Włoch. Takie działania wpisują się oczywiście w szerszy kontekst rosyjskiej polityki, której istotnym elementem jest podważanie solidarności państw Unii Europejskiej (Legucka, Przychodniak, 2020).

ZAKOŃCZENIE

Analizując relacje międzynarodowe na obszarze euroazjatyckim, a także wewnętrzne procesy w państwach byłego ZSRR w trakcie pandemii COVID-19, można wyciągnąć kilka wniosków. Pandemia pokazała, że struktury integracyjne, które powstały w tym regionie z inicjatywy Federacji Rosyjskiej, są niezdolne do efektywnego przeciwdziałania takim zagrożeniom, jak zagrożenia biologiczne. Wynika to w dużej mierze z tego, że polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej skupia się na relacjach bilateralnych, a nie wypracowywaniu mechanizmów, które uwzględniałyby interesy pozostałych państw przynależących do organizacji międzynarodowych, działających na tym obszarze (takich jak Euroazjatycka Unia Gospodarcza). Pandemia COVID-19 pokazała również, że wszystkie państwa poradzieckie zmagają się z systemową niewydolnością służby zdrowia. Wynika ona w dużej mierze z braku dostatecznych środków finansowych. Wg danych z 2017 r., w Armenii na ochronę zdrowia przeznaczano około 5,5% ze wszystkich wydatków budżetowych, na Białorusi około 3,7%, a w Rosji wartość ta jest jeszcze mniejsza, bowiem oscyluje w granicach 2,5% (*Cmamucmuka*, 2017, s. 12-13). W każdym z państw tego regionu dochodziło do manipulacji statystykami, które miały ukryć prawdziwą skalę pandemii. To z kolei stanowiło (i będzie stanowiło w przyszłości) pewne zagrożenie dla ich wewnętrznej stabilności. Liczne protesty społeczne, które organizowane były na Białorusi oraz w Kirgistanie w 2020 r. są tego najlepszym przykładem. Epidemia COVID-19 powinna więc wpłynąć (przynajmniej w teorii) na zmianę myślenia rządzących elit w kwestii zwiększania nakładów na sferę medyczną (Sanaei, 2020). Co równie ważne, pandemia pokazała, że środki zwalczania koronawirusa (stosowane zwłaszcza podczas pierwszej i drugiej fali koronawirusa) w państwach tworzących Euroazjatycką Unię Gospodarczą, opracowywane były głównie na szczeblach krajowych.

BIBLIOGRAFIA

Benedyczak J., *Przymus i kontrola – Rosja w trakcie epidemii COVID-19*, https://www.pism.pl/publikacje/Przymus_i_kontrola__Rosja_w_trakcie_epidemii_COVID19, (dostęp: 03.01.2021).

Benedyczak J., Zaręba Sz., *Międzynarodowy wyścig po szczepionkę na COVID-19*, https://www.pism.pl/publikacje/Miedzynarodowy_wyscig_po_szczepionke_na_COVID19, (dostęp: 06.01.2021).

Białoruś wobec COVID-19 – bezradność i bezczynność, <https://ies.lublin.pl/komentarze/bialorus-wobec-covid-19-bezradnosc-i-bezczynnosc/>, (dostęp: 04.01.2021).

Билим берүү жана илим министрлиги видеосабактарды тартууну улантып жатат, <https://edu.gov.kg/kg/news/ministerstvo-obrazovaniya-i-nauki-prodolzhaet-snimat-videouroki/>, (dostęp: 05.01.2021).

COVID-19 and Central Asia: Socio-economic impacts and key policy considerations for recovery, <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/sustainable-development/covid19-and-central-asia.html>, (dostęp: 06.01.2021).

Epidemia koronawirusa. Kazachstan przedłuża ograniczenia związane z walką z Covid-19, <https://forsal.pl/swiat/aktualnosci/artykuly/7776590,epidemia-koronawirusa-kazachstan-przedluza-ograniczenia-zwiazane-z-walka-z-covid-19.html>, (dostęp: 05.01.2021).

Górecki W., *Armenia: atak władz na oligarchę Carukiana*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-06-17/armenia-atak-wladz-na-oligarche-carukiana>, (dostęp: 29.12.2020).

Karaganov S., Suslov D. V., *Russia in the Post-Coronavirus World: New Ideas for Foreign Policy*, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/post-coronavirus-world/>, (dostęp: 08.01.2021).

Kazachstan inwestycjami walczy ze skutkami pandemii. To szansa dla polskich firm, <https://www.wnp.pl/rynki-zagraniczne/tydzienwazji->

kazachstan-inwestycjami-walczy-ze-skutkami-pandemii-to-szansa-dla-polskich-firm,414215.html, (dostęp: 05.01.2021).

Kazachstan: pracownicy medyczni na pierwszej linii,
<https://studium.uw.edu.pl/kazachstan-pracownicy-medyczni-na-pierwszej-linii/>, (dostęp: 06.01.2021).

Kazachstan powraca do obostrzeń związanych z COVID-19,
<https://studium.uw.edu.pl/kazachstan-powraca-do-obostrzen-zwiazanych-z-covid-19/>, (dostęp: 06.01.2021).

Kirgistan: skandal korupcyjny wokół COVID-19 (2021),
<https://studium.uw.edu.pl/kirgistan-skandal-korupcyjny-wokol-covid-19/>, (dostęp: 05.01.2021).

Kłysiński K., *Białoruś wobec pandemii koronawirusa: zaprzeczanie faktom*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analiza/2020-03-18/bialorus-wobec-pandemii-koronawirusa-zaprzeczanie-faktom>, (dostęp: 04.01.2021).

Kłysiński K., Żochowski P., *Zaklinanie rzeczywistości: Białoruś w obliczu pandemii COVID-19*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2020-04-03/zaklinanie-rzeczywistosci-bialorus-w-obliczu-pandemii-covid-19>, (dostęp: 04.01.2021).

Koronawirus: aktualna sytuacja na Kaukazie Południowym (2020),
<https://studium.uw.edu.pl/koronawirus-aktualna-sytuacja-na-kaukazie-poludniowym-10/>, (dostęp: 27.12.2020).

Koronawirus w Kirgistanie: Stan wyjątkowy w trzech największych miastach w związku z Covid-19,
<https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1463218,koronawirus-kirgistan-stan-wyjatkowy-pandemia-covid-19.html>, (dostęp: 05.01.2021).

Kostyńska M., *Kazachstan – jak radzi sobie z epidemią koronawirusa?*,
<https://www.medonet.pl/koronawirus/koronawirus-na-swiecie,kazachstan---jak-radzi-sobie-z-epidemia-koronawirusa-,artykul,37525486.html>, (dostęp: 05.01.2021).

Kułakowski T., *Koronawirus testuje Putina. „Wytoczy najcięższe działa”*,
<https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/koronawirus-testuje-putina-wytoczy-najciezsze-dziala,265,4635>, (dostęp: 05.01.2021).

Legieć A., *Konsekwencje pandemii COVID-19 w Azji Centralnej*,
https://www.pism.pl/publikacje/Konsekwencje_pandemii_COVID19_w_Azji_Centralnej, (dostęp: 04.01.2021).

Legieć A., *Państwa Kaukazu Południowego wobec COVID-19*,
https://www.pism.pl/publikacje/Panstwa_Kaukazu_Poludniowego_wobec_COVID19, (dostęp: 27.12.2020).

Legucka A., *Rosja wobec pandemii COVID-19*,
https://pism.pl/publikacje/Rosja_wobec_pandemii_COVID19, (dostęp: 27.12.2020).

Legucka A., Przychodniak M., *Dezinformacja Chin i Rosji w trakcie pandemii COVID-19*,
https://www.pism.pl/publikacje/Dezinformacja_Chin_i_Rosji_w_trakcie_pandemii_COVID19, (dostęp: 07.01.2021).

Marszewski M., *Kirgistan: między rewoltą a rewolucją*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-10-06/kirgistan-miedzy-rewolta-a-rewolucja>, (dostęp: 04.01.2021).

Marszewski M., *Kirgistan: zwycięstwo Dżaparowa i republiki prezydenckiej*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-01-11/kirgistan-zwyciestwo-dzaparowa-i-republiki-prezydenckiej>, (dostęp: 06.01.2021).

Обзор ключевых мер и решений ЕЭК,
<http://www.eurasiancommission.org/ru/covid-19/Pages/measures.aspx>,
(dostęp: 05.01.2021).

Panek B., *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Europy Azji i Pacyfiku*,
Warszawa 2015.

Pierwsza śmiertelna ofiara COVID-19 w Azji Środkowej,
<https://studium.uw.edu.pl/pierwsza-smiertelna-ofiara-covid-19-w-azji-srodkowej/>, (dostęp: 05.01.2021).

Radziwinowicz W., *COVID-19 w Rosji zabójczy jak wojna*,
<https://wyborcza.pl/7,75399,26603911,covid-19-w-rosji-zabojczy-jak-wojna.html>, (dostęp: 14.01.2021).

Rogoża J., *Rosja: masowa akcja szczepień pod presją polityczną*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-12-09/rosja-masowa-akcja-szczepien-pod-presja-polityczna>, (dostęp: 27.12.2020).

Sakwa R., *Normality: Coronavirus and State Transformation*,
<https://eng.globalaffairs.ru/articles/normality-coronavirus/>, (dostęp: 04.01.2021).

Sanaei M., *The World Order in the Post-Coronavirus Era*,
<https://eng.globalaffairs.ru/articles/world-order-post-corona/>, (dostęp: 07.01.2021).

Статистика государственных финансов Евразийского Экономического Союза,
http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/fin_stat/statistical_publications/Documents/finstat_1/finstat_1_2Q2017.pdf,
(dostęp: 09.01.2021).

Strzelecki J., *Eurazjatycka Unia Gospodarcza: czas kryzysu*,
<https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2016-02-01/eurazjatycka-unia-gospodarcza-czas-kryzysu>, (dostęp: 29.12.2020).

Tydzień w Azji: Rosja i Euroazjatycka Unia Gospodarcza – problemy w walce z koronawirusem, <https://instytutboyma.org/pl/tydzien-w-azji-problemy-na-bliskiej-zagranicy-rosja-i-euroazjatycka-unia-gospodarcza-w-walce-z-koronawirusem/>, (dostęp: 27.12.2020).

Ukryta skala zagrożenia koronawirusem w Azji Środkowej,
<https://studium.uw.edu.pl/ukryta-skala-zagrozenia-koronawirusem-w-azji-srodkowej/>, (dostęp: 05.01.2021).

В Кыргызстане вводится режим чрезвычайного положения,
<https://rus.azattyk.org/a/30505743.html>, (dostęp: 05.01.2021).

Вице-премьер-министр Алтынай Омурбекова и министр здравоохранения Космосбек Чолпонбаев освобождены от должностей,
http://www.president.kg/ru/sobytiya/16431_vice_premier_ministr_altinay_o_murbekova_iministr_zdravoohraneniya_kosmosbek_cholponbaev_osvobog_hdeni_otdolghnostey, (dostęp: 05.01.2021).

Wiśniewska I., *Rosja wobec pandemii koronawirusa: pochwała obleżonej twierdzy*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-03-18/rosja-wobec-pandemii-koronawirusa-pochwala-oblezonej-twierdzy>, (dostęp: 05.01.2021).

Временный запрет на въезд иностранцев в Кыргызстан вводится с 19 марта,
https://www.vb.kg/doc/386252_vremennyy_zapret_na_vezd_inostrancev_v_kyrgyzstan_vvoditsia_s_19_marta.html, (dostęp: 05.01.2021).

Żochowski P., *Białoruś na progu drugiego miesiąca protestów*, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2020-09-07/bialorus-na-progu-drugiego-miesiaca-protestow>, (dostęp: 04.01.2021).